

MATERIÁLOVÉ ŠTÚDIE

Zisťovací výskum na lokalite Vyšehrad

MARTA REMIĀŠOVĀ

Na hrebeni pohoria Žiaru na hranici Prievidzského a Martinského okresu sa rozprestiera Vyšehrad, hradisko, neskôr hrad, význam ktorého nie je zanedbatelný pre obdobie raného osídlenia oblasti Turca a hornej Nitry. Už sám názov Vyšehrad, jeho mimoriadne dôležité zemepisné a strategické postavenie na predele dvoch krajov pri prastarej ceste do Povisiľa dáva tušiť, že tu pravdepodobne treba hľadať pôvodné kmeňové stredisko tunajších Slovanov.¹

V podstate ide o výšinné hradisko (kóta 828) so vstupom zo severnej strany. Hradisko je na južnej a východnej strane ohraničené strmými skalami, ale aj zo západnej strany je pomerne ťažký prístup. Celková plocha hradiska je približne 455 árov. Plocha je rozčlenená na štyri samostatné časti sústavou valov. Prvá, najvyššie položená časť, je oddeľená od ostatnej časti hradiska valom a priekopou. Druhá časť je zaujímaná najmä svojím temer pravidelným obdĺžnikovitým tvarom so vstupnou bránou zo SZ strany. Najčlenitejší terén je v tretej časti hradiska, ktorá sa z južnej strany smerom k severnej terasovite znižuje. V tejto časti sú aj maximálne výškové rozdiely. I táto časť je od ostatných oddelená samostatným valom. Najpravidelnejšie je obranne zabezpečená najnižšie položená časť hradiska, t. j. štvrtá časť, kde je vstup na hradisko. Nazýva sa *Grusulát*. Skupina valov sa črtá na jeho juhozápadnej strane a ďalší val ho ohraničuje z východu a severu. Plocha ohraničená týmito valmi meria cca 23×50 m a tvorí pravdepodobne funkčne samostatnú časť.

Vyšehradu sa venovala pozornosť už v minulosti.² Nie je našim cieľom rozoberať historické správy, ktoré komplexne spracujeme a zhŕnieme v záverečnej práci o výsledkoch výskumu. S opismi Vyšehradu sa

¹ Mišík M., *Osidenie hornej Nitry*, HS kraja II, 1965, 5.

² Janšák Š., *K problematike predhistorických hradísk na Slovensku*, Št. zv. 13. 1964, 10.

stretávame u T. Lehockého³ a u Ing. Š. Janšáka,⁴ ktorý prvý zameral hradisko. V 50. rokoch robili menší prieskum niekdajší pracovníci nášho múzea (prof. Kováčik, dr. Darola, Ing. Fackenberg a G. Králik).⁵ Z ojedinelých sond sa získal prevažne keramický materiál, železné klince, železné podkovy, prípadne kosti zvierat.

V rámci sledovania osídlenia Slovenského Pravna a okolia uskutočnil výskum na Vyšehrade r. 1963 dr. Petrovský - Sichman.⁶ Orientoval sa na preskúmanie najvyššie položenej časti hradiska, ktorú nazýva *akropolis*. Na základe výskumu predpokladá, že hradisko Vyšehrad vzniklo niekedy koncom bronzovej doby a začiatkom hallštatskej doby. Zachytil len neisté stopy slovanského osídlenia.⁷

Na základe ojedinelých a nesystematických prieskumov hradiska sa však nedá usudzovať presne o jeho pôvode, účele a veku. Vzhľadom na našu úlohu — sledovať slovanské osídlenie na hornej Nitre — považujeme za nevyhnutné začať najskôr zistovací a potom systematický výskum na Vyšehrade. Nazdávame sa, že je to lokalita prvoradého významu. Výskumom sa nám možno podarí doložiť nielen historické správy, ale aj predpokladané teoretické úvahy o Vyšehrade a jeho význame v minulosti. Preto sme začali r. 1970 zistovací výskum.

Zamerali sme sa na skúmanie najvyššie položenej časti hradiska, dlhej cca 40 m. Troma sondami sme odkryli plochu 48,5 m². V týchto priestoroch sa nachádza v strede nízky val, ktorý vlastnú časť delí na dve polovice.

Sonda I/70 pretína západný val, orientovaná je Z—V, má rozmery 1×11 m.

Val má kamenné jadro, skladajúce sa z veľkých balvanov, ktoré sme zistili v hĺbke 1 m. Nad touto vrstvou sa nachádza približne 40—70 cm hrubá vrstva väčších i menších kameňov viazaných ílom. V tejto vrstve sa nachádzali zvyšky drevených trámov z drevenej valovej konštrukcie. Povrchová vrstva humusu bola 30—40 cm. V sonda I/70 sa nachádzali železné klince, strelky, podkovy, zvieracie kosti, stredoveká keramika, ale aj 6 mincí z 15. stor., z toho 5 z obdobia panovania kráľa Mateja (1458—1490) a jedna poľská z obdobia vlády Kazimíra Jagelovského (1447—1492).

Sondu II/70 sme zamerali v SZ rohu pod nízkym valom. Rozmery 5×5 m. V strede sondy sme nechali v Z—V smere kontrolný blok široký 50 cm. Hĺbka sondy bola 30 cm a miestami až 40 cm. Základná vrstva bol súvislý kameň. Smerom k valu sa začala hĺbka zväčšovať, a tak sme časť sondy II/70 predĺžili o ďalších 5 m a vytyčili sondu III/70. Vo vrstve sondy II/70 od povrchu až do uvedenej hĺbky bola čierna zemina

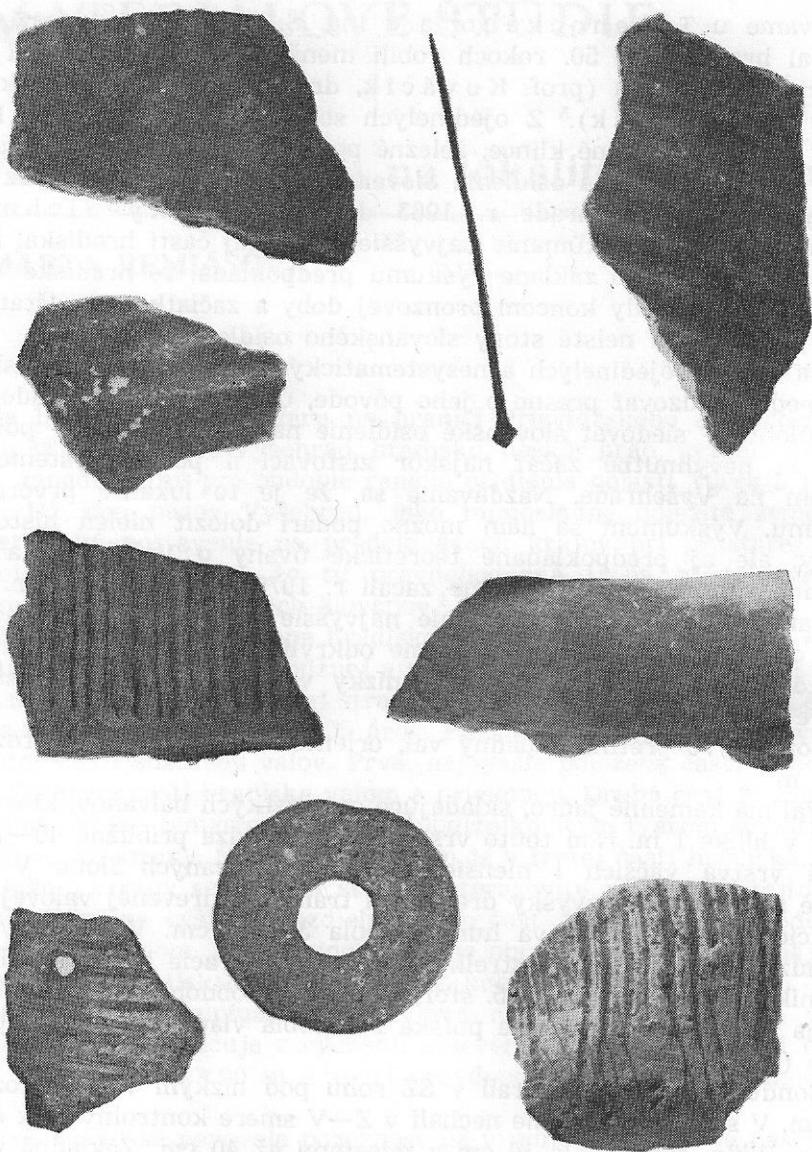
³ Lehocký T., *Turoczmegyei emlekekkről*, AÉ 1893, 345—346.

⁴ Janšák Š., SMSS 1929.

⁵ Nálezová správa 1953, 1958, uložená v Múzeu v Bojniciach.

⁶ Chorváth M. a kol., *Slovenské Pravno a okolie*, 1964, 33—66, 34.

⁷ Chorváth M. a kol., l. c., 34.

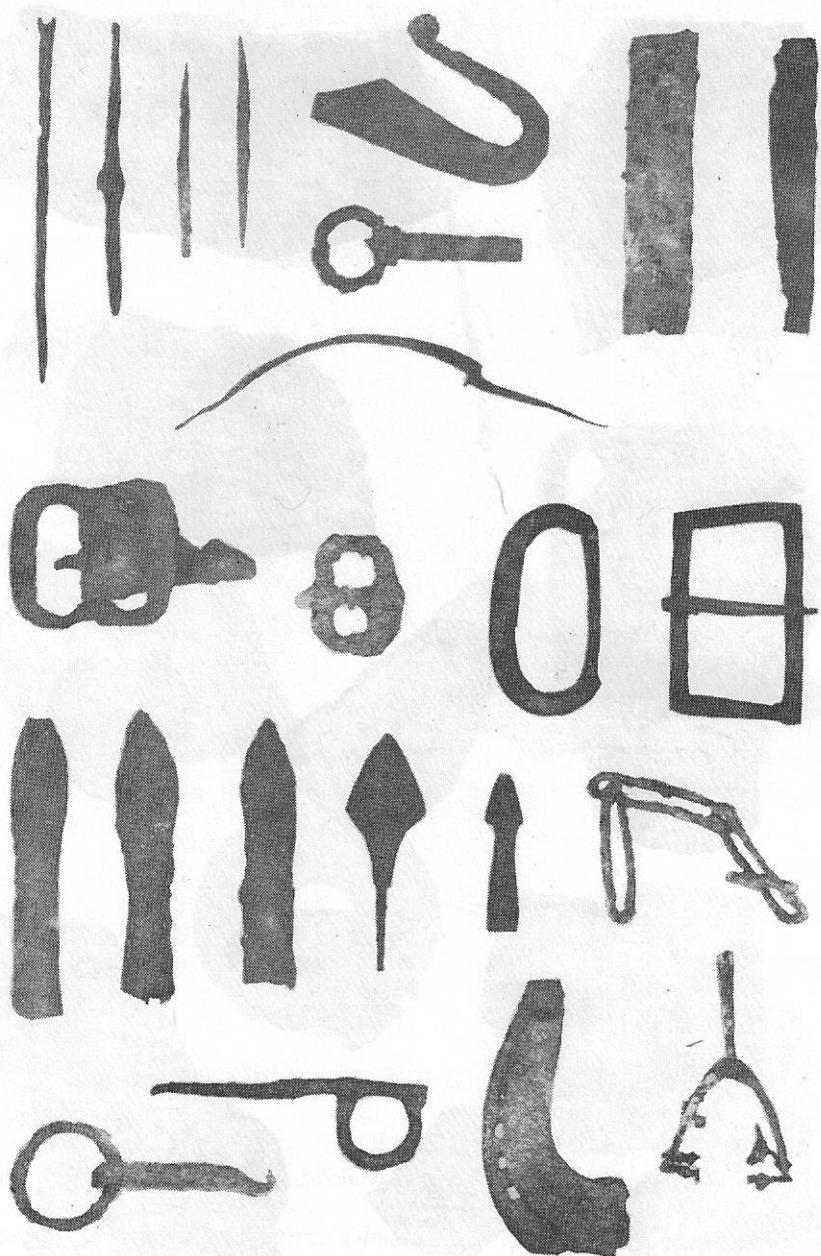
Tab. I. Vyšehrad, lužický a púchovský materiál. Foto M. Meluš

premiešaná drobným kamením. Obsahovala stredoveký keramický materiál z 12.—14. stor., železné klince, nožíky, podkovu a mincu kráľa Mateja.

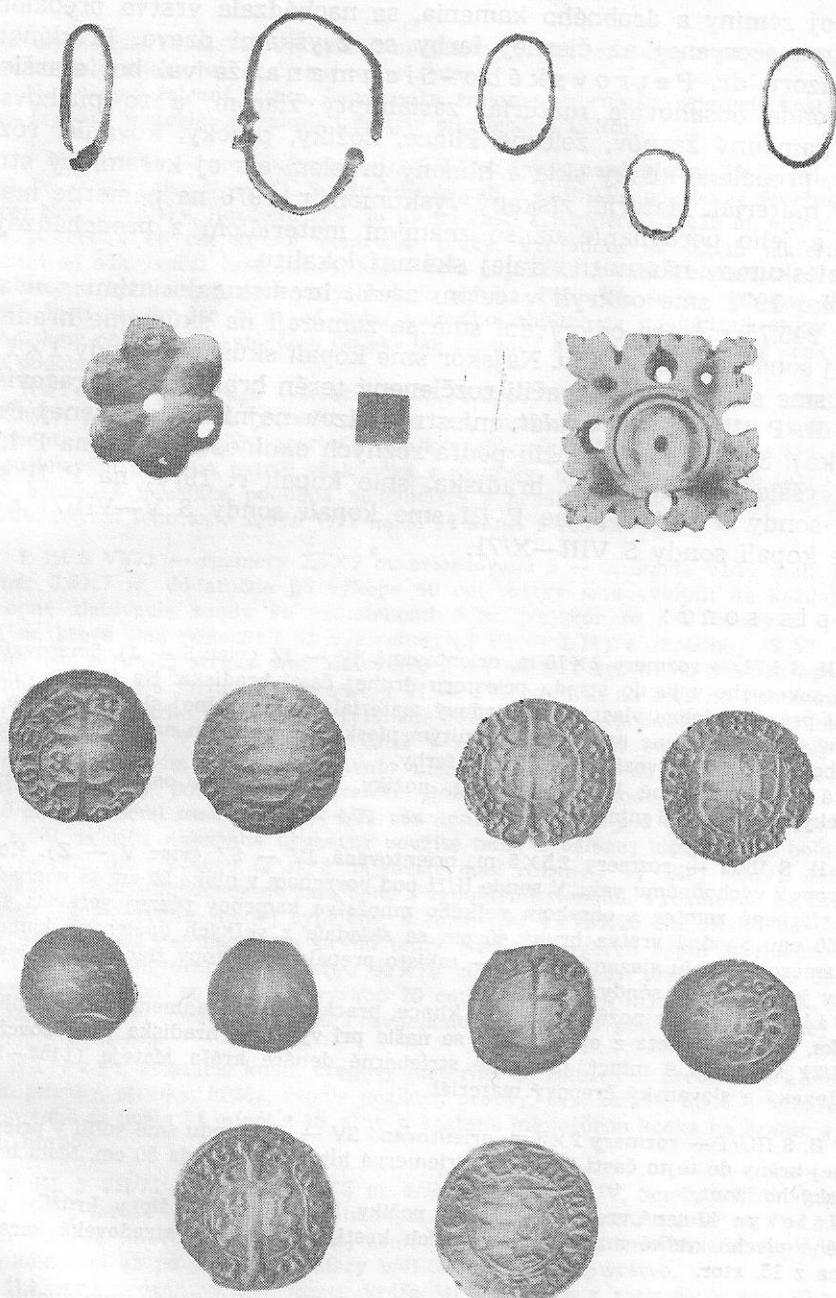
Sonda III/70 — bola pokračovaním sondy II východným smerom. Vytýcili sme ju so zámerom preťať nízky val. Jej priemerná hĺbka bola 70 cm, miestami až 90 cm. Pod povrchovou 30 cm vrstvou, zloženou

Tab. II. Vyšehrad, mladohradištný a stredoveký keramický materiál.
Foto M. Meluš

Tab. III. Vyšehrad, mladohradištný a stredoveký kovový materiál. Foto M. Meluš

Tab. IV. Vyšehrad, mladohradištné a stredoveké ozdobné predmety a mince z 15. stor. Foto M. Meluš

z čiernej zeminy a drobného kamenia, sa nachádzala vrstva prepálenej hliny tmavočervenej až čiernej farby so zvyškami dreva. Prikláňame sa k názoru dr. Petrovského - Šichmana, že val bol staršieho dátua. Sonda obsahovala materiál zasiahnutý žiarom, a to púchovské črepy, kamenný žarnov, železné klince, nožíky, pracky, kovania, rôzne pliešky, prepálené kúsky skla a hlinený praslen, ale aj keramický stredoveký materiál. Materiál získaný výskumom r. 1970 na pomerne malej ploche a jeho porovnanie už so známym materiálom z predchádzajúcich prieskumov nás nutilo ďalej skúmať lokalitu.

Roku 1971 sme odkryli v celom areáli hradiska desiatimi sondami plochu 245,75 m². Pri odkrývaní sme sa zamerali na skúmanie hradiska nadálej sondážou metódou. Najskôr sme kopali skúšobné sondy 1×1 m. Potom sme si pracovne označili rozčlenený terén hradiska na pracoviská P I, P II, P III a G (*Grusulát*, miestny názov najnižšie položenej časti hradiska). Sondy sme rozložili podľa rôznych okolností takto: na P I, čo je najvyššie položená časť hradiska, sme kopali r. 1970; na P II sme kopali sondy S I—IV/71; na P III sme kopali sondy S V—VII/71 a na G sme kopali sondy S VIII—X/71.

Opis sond:

P II, S I/71 — rozmery 2×10 m, orientovaná SV — JZ (viac S — J). Smerovala od vrcholu severného valu do stredu priestoru druhej časti hradiska. Na stavbu valu sa používal pravdepodobne vlastný podkladový materiál. Na podložnej skalnej vrstve boli nasypané drobné kamene spevnené vápenitým pieskom a napokon najvrchnejšia 30 cm vrstva bola zemina tmavosivej až čiernej farby.

Nálezy: železné klince, kovanie, nožíky, klin, strelka, ostroha, stredoveký keramický materiál a 3 mince z 15. stor.

P II, S II/71 — rozmery 2,5×5 m, orientovaná JV — SZ (viac V — Z). Kopala sa smerom k východnému valu. V sone obdržala hĺbku 20 cm sa nachádzala čierne sfarbená zemina s obsahom veľkého množstva kameňov rôznej veľkosti až do hĺbky 60 cm. Spodná vrstva hrubá 40 cm sa skladala z veľkých opálených kameňov, najmä smerom k valu viazaných flom — takisto prepáleným. Stopy žiaru boli najvýraznejšie v južnom rohu sondy.

Nálezy: čepele nožíkov, železné klince, pracky, šidlo, fragmenty zbraní, pliešky z opaska, kostená rozeta z opaska, ako sa našla pri výskume hradiska v Drážovciach.⁸ V S II/71 sa našlo 9 mincí, prevažne strieborné denáre kráľa Mateja (1458—1490) a stredoveký a slovanský črepový materiál.

P II, S III/71 — rozmery 2×5 m, orientovaná SV — JZ. Sondu sme volili v priestore vstupnej brány do tejto časti hradiska. Priemerná hĺbka sondy bola 50 cm. Mala bohatý slovanský horizont.

Nálezy: hlinené vretienka, železné nožíky, klince, strelky, šípky, krúžky, kúsky železného plechu, veľké množstvo zvieracích kostí, slovanská a stredoveká keramika a minca z 15. stor.

P II, S IV/71 — rozmery 1×3 m, orientovaná SZ — JV. Sondu sme zvolili v SZ

⁸ Kraskovská L., Výskum na hradisku v Drážovciach, Št. zv. 6, 1961, 173, tab. IV: 2.

rohu tejto časti hradiska. Vykopali sme priemerne 20 cm vrstvu po skalné podložie. Zemina mala tmavosivé až čierne zafarbenie.

Nálezy: železné klince, čepeľ noža, fragmenty brnenia, zvieracie kosti, stredoveký črepový materiál a niekoľko črepov púchovskej kultúry.

P III, S V/71 — pôvodné rozmery 7×13 m (prekopaná plocha 5×13 m), orientovaná JV — SZ (viac V — Z). Sondu sme kopali v najnižšie položenej severnej strane tretej časti hradiska. Rozdelenili sme ju na tri časti s rozmermi 2×13 m, medzi ktorými sme ponechali 50 cm široké kontrolné bloky. Vzhladom na obsah materiálu sme upustili od odkrývania časti sondy, ktorá bola najbližšie k valu. Priemerná hlbka sondy bola 50 cm, východným smerom však bola plytšia. Podložím sondy bol súvislý kameň. V SZ časti sondy cca 5 m od rohu valového oblúku sa nachádzali stopy objektu s ohniskom obloženým kameňmi. Objekt bol pôvodne slovanský, porušený však v mladšom období.

Nálezy: prevažujú zvieracie kosti, črepový materiál slovanský a mladší. Zo železných predmetov sa tu našli klince, srp, motyka, čepele nožíkov, skoby, pánty, fragmenty brnenia, strelky, pracky z opaskov, ihly, časti konského postroja a podkova. K zaujímavým nálezom patrili však očká z retiazky, nášivky ružicového tvaru, poškodená bronzová náušnica podobná náušniciam z hradiska Lubky v Nitre⁹ a bronzový krúžok. Okrem toho sa v sonde V/71 našlo 14 mincí z 15. storočia.

P III S VI/71 — rozmery $3,5 \times 7$ m, orientovaná S — J. Sonda VI/71 mala pôvodný rozmer $3,5 \times 7$ m, dodatočne po výkope 40 cm vrstvy sme vyhĺbili na každej strane pomocné zisťovacie sondy vo vzdialosti 3 m. Najskôr to boli sondy s rozmermi 1×1 m, ktoré sme ponechali na východnej (S VI — 1/71) a západnej (S VI — 3/71) strane. Na severnej strane sme zisťovali S VI — 2/71 spojili so S VI/71 spojovacou sondou 1×3 m. Na južnej strane sme S VI — 4/71 rozšírili na 3×2 m. Pomocou týchto sond sa nám podarilo zistiť aspoň približne rozmery pravdepodobnej skladív materiálu na stavebné ciele. V S VI/71 sme totiž v hlbke 30 až 40 cm odkrýli biely piesok premiešaný drobným kamením a tento materiál siahal až do hľbky 1 m. Potom sa objavil žltohnedý podkladový materiál. Rozmery pravdepodobnej skladky boli cca 5×10 cm. Pomocná sonda S VI — 4/71 nás upútala tým, že pod vrchnou 20 cm vrstvou sme našli na seba nakopené druhotne použité tehly z pálenej hliny. Tehál bolo 80, nie však celých, iba úlomkov (z nich najväčšie mali rozmery $2/3$ celej tehly). Tehly boli dvojakého typu: tmavočervene zafarbené s vypuklými stenami, s rozmermi $6 \times 12 \times 24$ cm a tenšie bledočervené, menej vypálené, s rozmermi $4 \times 13 \times 26$ cm. Dĺžku udávame len odhadom, ak bola dvojnásobnou šírkou tehly. Keď sme vybrali výplň s tehliami, odkryli sme objekt s vnútornou svetlosťou 90×70 cm, ohrazený pravidelne do obdĺžnika uloženými kameňmi so šírkou a výškou 20 cm, neviazanými iným materiálom. Kamene boli na vnútorej strane opálené. Pravdepodobne to bola pec a tehly na jej stavbu sa použili druhotne.

Nálezy: zvieracie kosti, črepový materiál, zo železných predmetov klince, klin, lievik, pliešky, strelky, kľúče, čepele nožíkov, pracky, časť reťaze, malá bronzová šípka. Okrem toho sa našlo 14 mincí z 15. stor. a kostená miniatúrna kocka na hranie s 0,5 cm dlhou hranou.

P III, S VII/71 — rozmery 1×3 m, orientácia SZ — JV. Sondu VII/71 sme kopali na tej istej terase ako S VI/71 východným smerom, vzdialenosť asi 10 m. Pod vrchnou 20 cm vrstvou tmavosivej až čiernej zeminy sa nachádzala tmavohnedá výplň s drobnými kameňmi až po podložie. Nálezy boli len vo vrchnej vrstve.

Nálezy: našli sa dve mince kráľa Mateja, očko z retiazky a niekoľko kusov črepového materiálu. Zo železného inventára to boli klince, fragment očielky a čepeľ nožíka.

⁹ Chropovský B., *K otázkam historického postavenia Nitry v 8. a 9. storočí*, Št. zv. 6, 1961, 150, ob. 11.

Grusulát, S VIII/71 — rozmery 2×18 m, orientácia S — J. Sondu sme vykopali v najnižšej časti areálu hradiska. Pretinala dva valy s priekopou. Valová deštrukcia obsahovala stopy po drevených tránoch. Systém valov v tejto časti ohraňčoval pravdepodobne samostatnú časť nachádzajúcú sa v JZ rohu hradiska, oproti ktorej bol vstup na hradisko. Priemerná hlbka sondy bola 40 cm, pri valoch však 100 cm. Severným smerom v dĺžke ôsmich metrov prebiehala sústava valov a smerom dovnútra ohrazeného priestoru, ak to možno nazvať, sa nám v uvedenej hlbke 40 cm zjavila porušená dlažba. Povrchová vrstva 0—30 cm, resp. 40 cm obsahovala bohatý materiál.

Nálezy: bohatu sú zastúpené mince — 25 kusov z 15. stor. Prevažujú uhorské a niekoľko je polských. Zo železného materiálu okrem množstva klincov sa našli čepele nožíkov, klúče, kliny, dlátko, rydlá, súčasti konského postroja, ohnivká z reťaze, pracky z opaskov. Z bronzového materiálu krúžok, okruhliak, ihla, z iného kostenná korálka, rozeta, hlinené vretienka, stredoveký, ale aj lužický a púchovský črepový materiál.

Grusulát, S IX/71: rozmery 4,5×4,5 m. Sondu sme kopali na predpokladanom mieste studne. V areáli hradiska sa údajne nachádzajú dve studne, ktoré neboli doteraz preskúmané. Rozhodli sme sa preto overiť si správy o existencii studní, prípadne o aké studne ide. Rozhodli sme sa pre predpokladanú studňu v časti hradiska nazvanej Grušulát. Druhá studňa sa má nachádzať na temene hradiska. Zatial' sa nám podarilo zistíť, že v hlbke 2 m sa nachádza otvor s priemerom 100—140 cm. Otvor sme začistili do hlbky 180 cm, kde sa nám severným smerom objavila dutina s priemerom 100 cm a merateľnou dĺžkou 250 cm. V tomto štádiu sme skúmanie sondy prerušili, vo výskume S IX/71 budeme pokračovať v ďalších rokoch, aby sme mohli podať jednoznačné vysvetlenie, či ide o studňu, prípadne cisternu na zachytávanie povrchovej vody, alebo jaskynku vytvorenú prirodzenou cestou počas geologického tvorenia pohoria Žiar v druholohorách.

Nálezy: našlo sa pomerne málo keramiky. Zo železných predmetov súčasti konského postroja, podkovy, čepele nožíkov, dlátko, drôt, zvieracie kosti, uhlíky, prepálená hlina a 6 minců z 15. stor.

Grusulát, S X/71, rozmery 2×6 m, orientovaná S — J, vzdialenosť 5 m od S VIII/71 a s ňou rovnobežná. Nachádza sa vo vnútornom priestore, ohrazenom valom; 10 cm pod povrhom sme narazili na biele vápencové kamene oválneho tvaru, ale severným smerom k nim pribúdali hranaté. Smerom k valu výplň sondy bola z ilovitej zeminy a prepálená. Priemerná hlbka sondy bola 40 cm.

Nálezy: zväčša keramický materiál lužickej kultúry, pozornosť však upútala bronzová ihlica s kónickou hlavicou. V povrchovej vrstve sa našlo 9 minců opäť z 15. stor. Nechýbal ani železny materiál, a to reťaze, klince, pracka, klúč, nožík, strelnica a fragmenty iných predmetov.

V opise jednotlivých sond sme zhruba poukázali na množstvo a rôznorodosť získaného materiálu. No už tieto výsledky zisťovacieho výskumu svedčia o tom, že ide skutočne o lokalitu prvoradého významu, lebo doterajšie nálezy sú svedectvom dlhodobého osídlenia od hallštattu až po 15. stor., doložené 34 mincami.

Na základe doterajších poznatkov bolo by predčasné robiť závery. Veríme však, že ďalším systematickým výskumom na lokalite sa nám podarí získať závažnejší archeologický materiál. Jeho seriózny rozbor a konfrontácia so zachovanými i keď kusými archívnymi dokladmi zaiste nám umožní rekonštruovať a vedecky hlbšie osvetliť zástoj Vyšehradu v histórii osídlenia a ekonomicko-sociálneho vývoja ľudu na hornej Nitre.